

„ГЛОБАЛНА КЊИЖЕВНОСТ“ – У ПОТРАЗИ ЗА ДЕФИНИЦИЈОМ

У раду се разматрају савремене теорије и значења придодата појму глобалне књижевности у покушају да се пронађу провизорни одговори на питања као што су: Шта то значи када књижевност „постане глобална“? Како се уређује однос између локалног утемељења и глобалног успеха? Које академске дисциплине су потребне да би се анализирао овај нови / не-тако-нови концепт?

Термин „глобализација“ током последње две деценије стекао је такву епистемичку моћ, скоро му и не требају покушаји објашњења. Контексти у којима се користи толико су разнолики да је то увелико више од концепта. У питању је оквир у ком се износе теорије и у ком се одвија размишљање. Прилично разматрани „топографски заокрет“¹ у хуманистици омогућен је појавом глобалног простора у ком идеје и вредности узајамно делују и међусобно се модификују.

Ипак, упркос импресивној количини теоријског рада који обухвата глобализовање политике, друштава или дисциплина, импликације ове нове стварности на пољу књижевне продукције и истраживања нису темељно објашњене. У овом раду покушаћу да ближе размотрим једно питање у вези с овом сложеном условљеношћу и интеракцијом: тренутне границе теоријског предмета – „глобалне књижевности“ – онако како су постављене у скорашњим студијама из различитих културних и академских области.

Моја пажња неће бити усмерена на феномен глобализације као такав нити на редефинисање компаративне књижевности у овом контексту (што су питања којима се бави неколико радова у овом издању).² Наместо тога, разматраћу теорије и значења придодата појму „глобалне књижевности“. Шта за једно дело или писца значи „постати глобалан“? (Једноставан одговор био би: бити преведен на преко двадесет језика и, у складу с тим, продавати се у милионским тиражима.) Да ли је овај појам користан као истраживачка категорија? Које књижевне дисциплине су најбоље опремљене да се баве таквим питањима? Најпре ћу се позабавити контекстима у којима се расправља о „глобалној књижевности“ и покушати да из њих издвојим неколико стратегија (ако не и правих значења) које би обезбедиле легитимност.

1. Од књижевне глобализације до глобалне књижевности

Глобализација је први пут употребљена да опише „развој све више интегрисане глобалне привреде коју нарочито одликују слободна трговина, слободни проток

¹ Видети: Frank, 2009; Weigel, 2009, за исцрпне прегледе порекла и развоја овог процеса.

² Рад Оанe Фотакe објављен је у зборнику *The Canonical Debate Today: Crossing Disciplinary and Cultural Boundaries* (ed. Theo d' Haen, David Damrosch, Liviu Papadima) 2011. (Прим. ђрев.)

капитала и коришћење јефтинијих страних тржишта радне снаге” (www.merriam-webster.com). Економски процес је постао повезан са снажним политичким и друштвеним последицама и интересима. Одговарајући појам на пољу књижевних студија није био „књижевна глобализација”³ ни „глобална књижевност” већ, што је заиста занимљиво, „светска” или „компаративна књижевност”. Глобализација је убрзо стекла статус фукоовског знања, као нека врста синонима за „постмодерност”,⁴ што је референтни оквир у који се савремена књижевност лако смештала. Овде се ради о обрасцу трансфера из једног поља (дефинисаног напретком постиндустријског капитализма, развојем информационих и комуникационих технологија и сличним) у друго (културно/књижевно). Потешкоће које прате такав прелаз истакао је Жан Бесјер. Бесјер коментарише дисконтинуитет који је тешко превазићи:

Свака директна примена појма или стварности глобализације на групим пољима, а нарочито у књижевностима, може деловати неушемељено, јер књижевна дела најчешће нису исана из глобалне перспективе, мада она могу да ограђавају у глобалну перспективу. (Bessière, 2001: 14)

Код овог термина постоји усађена вишезначност која има своје последице: савремена књижевност јесте/тежи у одређеној мери да буде глобализована, а истовремено глобализација представља тему за размишљање у оквирима ове књижевности. Штавише, овај трансфер претпоставља померање нагласка – са процеса (глобализације) на њен резултат (постајање глобалним). Слична дискурзивна (и епистемолошка) динамика била је укључена у измишљање „Оријента”, како је истражио Едвард В. Саид (у делу *Оријентализам*, 1978). Трансфер као такав је проблематичан јер поново активира механизам доминације⁵ и ставља изворни дискурс у позицију метанаратива који појашњава (видети студије Бесјера и Лиотара).

Приступ Жана Бесјера полази од Бурдијеове социолошке анализе културно-уметничког поља као релативно аутономног у односу на поље моћи,⁶ тиме он не пробија границе Саидове релативистичке премисе (која би могла довести до тога да се глобализација перципира као један од конструката замишљене географије). Кад бисмо поново прочитали Бурдијеа у овом контексту, та интеракција би могла довести до настанка другачије *forma mentis* и до онога што је Х. Р. Јаус раније назвао „друштвеном функцијом књижевности” (*Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, 1969). Другим речима, књижевна глобализација би значила да се формира нова публика, која је спремна да чита изван националних књижевних

³ Када термин употреби један прослављени глобални писац као што је нобеловац Орхан Памук, његово значење постаје некако изобличено тако да звучи оптимистично: „Уместо тога, Памук је говорио о 'књижевној глобализацији света' и назначио начин на који имагинација романописца – када се употреби да евоцира 'другог, странца, непријатеља који резонира у глави сваког од нас' – може да буде моћна, ослобађајућа сила” (цитирано у *The Washington Post*, 30. октобар 2007).

⁴ Видети нпр. Холову категорију „глобалног постмодерног”: Hall, 1991.

⁵ За критички поглед на глобализацију као „доба царства” видети: Negri, 2007.

⁶ На пример у делу *Правила уметности: тенеза и структура поља књижевности*.

традиција и да постепено преради непосредни или шири друштвени контекст путем књижевног представљања.

2. Глобално као *pharmakon*

Други, можда примеренији, најближи род за врсту „глобална књижевност” јесте постколонијална теорија. Сагледан као одступање од империјализма, глобални заокрет делује као искупљење, лек за бољке постколонијализма, како оцењује Питер Калини. И притом додаје: „Другим речима, ми морамо да проценимо да ли теорија глобализације представља логичну следећу фазу постколонијалне науке о књижевности или не” (Kalliney, 2002: 52). Ипак, када Линда Хачен тражи пут изван ригидног обрасца националних књижевних историја, она открива само повратак телеолошком моделу коришћеном у европским књижевним историјским наративима у деветнаестом веку. Хачен инсценира културну драму о чијем ће се значењу тек одлучивати: „Ранији европски империјализам је створио 'мрежу глобалне посвећености'” (ослањајући се на рад Стјуарта Хола о глобализацији и етницитету); једина добит јесте то што „нација сада више није једина доминантна одређујућа сила у наднационалним империјализмима” (Hutcheon, 2003: 25). Другим речима, глобализација као теоријски конструкт тежи ка самопоткопавању и деконструкцији која функционише тако што вестернизацију или американизацију окреће против њих самих (в. Appadurai, 2011; Jay, 2001).

Веће поуздање у погледу хеуристичке вредности „глобалне књижевности” показује Вилашини Купан у студији „Светска књижевност и глобална теорија: компаративна књижевност за нови миленијум” (Coorran, 2001). Појава „транснационалне, трансрегионалне, глобалне књижевности”, како је она назива, укључује у подједнакој мери прераду књижевне традиције (или традиција) из прошлости. Оном истом старом корпусу потребна су нова читања да би преживео. На трагу парадигматског наратива Хомија Бабе (в. Bhabha, 2004), Купан се усредсређује на „колонизоване, мигранте, избеглице” и њихово књижевно стваралаштво/представљање. Ипак, не можемо да се не запитамо да ли је ово пребацивање данашњих истраживачких методологија на књижевне традиције из прошлости оправданије од путовања савремених теорија из дисциплине у дисциплину. Она износи тезу да се најприкладнији и најделотворнији утицај глобализације на пољу књижевних студија тиче преображаја публице и читалачких пракси: „[...] сви ми бисмо могли да почнемо да читамо глобално. Глобализовано читање је значило одустајање од извесности центра у корист потешкоћа дисеминације” (Coorran, 2001: 39). Јасно је зашто је овај заокрет веома привлачан постколонијалном размишљању.

3. Егзилантско или мигрантско писање?

Прелазак с кругова рецепције на кругове продукције дешава се када размотримо околности под којима се глобална књижевност обликује. У том смислу, несумњиво привилегована категорија јесте категорија писаца-егзиланата/миграната.

Мешовито поље „студија дијаспоре” тако је постало врло прикладно за анализу ефеката глобализације на савремено писање. „Дијаспоризација и глобализација стога би се могле сматрати вршњачким процесима, при чему глобализација има највише утицаја на савремену фазу”, износи Мишел Рајс у раду „Теоријско разматрање дијаспоре: погледи на 'класичну' и 'савремену' дијаспору” (Reis, 2004: 47). Рајс прихвата Ападурајев (Appadurai, 2011) приказ изједначавајућег ефекта глобализације кад су у питању јавна и приватна сфера, друштвене класе, локално и национално и сл. Савремене дијаспоре много су боље повезане с матичним земљама него било када у прошлости; њихов настанак и постојање су дедраматизовани. Шта ово подразумева када је реч о књижевном стваралаштву пореклом из ових („виртуелних” као и „замишљених”) „заједница”?

Предности спољашње позиције уочили су теоретичари као што су Паскал Казанова и Џон Нојбауер када су писали о могућности транснационалне, европске књижевности (в. Casanova, 1999; Neubauer, 2009). На већој скали, искуство циркулације између култура и језика показало се идеалним за појаву другачијег начина бивствовања у свету. У скорије време, концепт „мигрантског писања” често мења (као прикладнији контексту) концепт „егзилантске књижевности” (в. Walkowitz, 2006; Mardorossian, 2002). Да ли онда мигрантску књижевност треба читати као глобалну књижевност? Дефинитивно не (увек). Оба концепта укључују оклевање између намере (која се види по избору тема, на пример) и дејства (великог оптицаја оствареног путем превода, адаптација итд.). Локални, „веома турски” карактер многих романа Орхана Памука не спречава их да путују глобално. Штавише, типологија која укључује искуство писца у тој мери да одређује природу његовог/њеног писања приказује узак детерминистички поглед на књижевно стварање.

4. Глобално популарно

Не морате да будете ревностан проматрач културног тржишта да бисте приметили да је поп култура много више глобализована од високе културе. Књижевност за децу (*Нарнија* или серијал о Харију Потеру, да укажемо на очигледно), стрипови или научна фантастика већ дуго су глобално на цени. У проницљивом есеју чија су тема промене – и изазови – које доноси глобализација, Зигхилд Богумил читаоцима скреће пажњу и на потенцијал нових медија. Будући да је разумевање текстуалности коренито преобликовано интернетом, хипертекстом или у скорије време идејом књижевне културе „отвореног приступа” (в. Murray, 2010), ова теоретичарка се залаже за шире значење „глобалне књижевности”:

С једне стране, она подразумева жељу да се књижевности ошвори ка другим културним праксама тако да делује као једна од њих, а с друге, подразумева захтев да се узму у обзир све врсте текстових у смислу рода као и теоретској порекла. [...] Због тога идеја свејске књижевности, чак и када се односи на књиже и естетички у најочигледнијем смислу, као што је поменуто, није прикладна и мора да се замени термином „глобална књижевност”. (Bogumil, 2001: 48)

Да би оправдала – ако би то био случај – употребу ове теоријске кованице, „глобална књижевност” мора да успостави, с једне стране, мрежу референци које упућују на друге сродне концепте (што су углавном светска и компаративна књижевност, али и „локална” / национална књижевност) и да се, с друге стране, јасно разликује од свих њих. Шта значи „глобална” кад је реч о књижевности?

Огромно је искушење да је протумачимо као синоним за „светску књижевност”. Овде нећу давати преглед импресивне количине научних студија⁷ објављених протеклих година а посвећених теоријском разматрању светске књижевности, које крећу од Гетеовог концепта *Weltliteratur*, ревалоризују допринос немачке школе стилистичке критике (углавном Ериха Ауербаха), све до укључивања тренутних дешавања у оквиру дисциплине компаративне књижевности. Уместо тога, корисније је показати зашто „глобална” овде не значи „светска”.

Пре свега, зато што „глобална књижевност” указује на општу читалачку публику, док је одредница „светска књижевност” ствар критичког одговора и стварања канона.⁸ Чињеница да је и књижевна традиција постала глобална (путем школских и универзитетских наставних програма, миграција образованих итд.) не значи да та два концепта постају међусобно замењива. Корпус глобалне књижевности се можда помера према сусрету са глобалном читалачком публиком, како предочава Дејвид Дамрош напоменом о тенденцији ширења светске књижевности (в. Damrosch, 2000: 7–19). Ипак, „глобална” евоцира савременост, док „светска” у синтагми „светска књижевност” обухвата прошлост и тиме покреће низ питања о културном дијалогу и тумачењу.

Када Џон Пајзер истражујући односе између Гетеове првобитне идеје о *Weltliteratur* и њене савремене путање ова два термина употребљава као синониме,⁹ он то можда чини као аргумент у корист континуитета овог првог концепта који тежи да нагласи. Оба термина упућују на ширу представу „стварног” која је наравно под утицајем општих система перцепције свог времена.

У свом теоријском предлогу веома је прецизан Ијан Бауком, који разликује две употребе глобалних студија књижевности (као оквира за „глобалит” који настаје у тој области), у својству „пројекта” и у својству „метода”:

Под пројектом мислим на позив да се књижевне студије преобликују у студије нечега што се назива глобалном књижевношћу. Под методом подразумевам глобално ширење одређених начина проучавања нечега што се зове књижевношћу. (Bauman, 2001: 162)

⁷ Најутицајнија од њих је студија Дејвида Дамроша *What Is World Literature?* (Damrosch, 2003).

⁸ У утицајној студији о „Светској књижевности и светској политици: у потрази за истраживачким планом”, објављеној у часопису *Global Society* (2003), Џерард Холден пише: „Данас је вероватније да ће се термин [светска књижевност] употребити да означи укупност, или оно најбоље од прошле и садашње глобалне књижевне продукције” (Holden, 2003: 231). А неколико редова испод тога: „[...] у енглеском чешће коришћен да означи предмет компаративне књижевности” (231). Постоји наравно неколико питања која овде треба даље истражити („укупност” насупротив „најбољем”; „прошла” и „садашња” у вези са „глобалном”). У сваком случају, идеја о светској књижевности је усредсређена на вредност у ужем смислу.

⁹ „Глобализацијом светске привреде ствара се истинска светска књижевност, другим речима глобална књижевност” (Pizer, 2000: 213–227).

Глобална књижевност засигурно представља реалну фазу у дугој историји, фазу обележену увећаном свешћу о међуповезаности књижевних култура.

Предложила бих да се „књижевност” и „глобална књижевност” посматрају као да деле додатак укључен у њихово шире значење (укупност књижевне продукције...), док су ужа значења разнолика (естетска вредност, канонски значај, „литерарност”, с једне стране, а активирани тематски и контекстуални аспекти с друге). Ова два концепта се мешају, али не могу мењати један другог.

Разлика између *глобалне* и „компаративне књижевности” чини се на неки начин одређенијом (предмет vs. дисциплина). Приступ компаративне књижевности увек је био релациони и транснационални; само што је сада густина укључених контаката и мрежа огромна.¹⁰ Не треба ни напомињати да су традиционална идеја књижевног утицаја и подразумеване хијерархијске конструкције превазиђени. Како Зигхилд Богумил тврди, глобална књижевност није: збир свих књижевности света, скуп најзначајнијих/најутицајнијих књижевности, нити група оних функционално повезаних (Bogumil, 2001: 51).

У том погледу – глобална књижевност као поновно тумачење традиционалног опсега компаративне књижевности – метафора таласа коју Франко Морети користи да објасни „велико непрочитано” чини се веома прикладном због своје способности да „примети униформност која окружује првобитну разноликост” (Moretti, 2000). Стога је иронија укључена у подударност кризе компаративне књижевности и успона глобалних књижевних студија¹¹ само ствар за тренутну забринутост, будући да је компаративна књижевност способна да своје алате изнова подеси да би се изборила с овим изазовним предметом.

Вероватно ће бити од помоћи да се глобална књижевност сагледа као нешто што обухвата две фазе, а слично је и с компаративном књижевношћу: модерну фазу коју одликује директан културни контакт и утицај (Моретијев образац дрвета) и новију фазу која укључује у мањој мери поновна читања и стварање вредности, а у већој осећај брзих токова циркулисања – бинарни код који се брзо развија а направљен је на логици успеха и неуспеха.

Коначно, изгледа да је сложена дијалектика „глобалног” и „локалног” разрешена синтезом у „глокално”.¹² Колико год да се то може учинити подесним, „глобално” није само продужетак или превођење локалног. Оно није ни хомогено ни једноставно за разумевање. И „глобално” и „локално” су сложени термини. Анализирајући замршене представе укључене у њихову конструкцију, Алан Чан пише:

Још више узнемирава то што изгледа да ми априори знамо шта је глобално а шта локално, и пре него што се појава њихове. Чак њихови многи глобални феномени који су дословно њихови универзални мада се рећко описују на њихов начин. Аутомобиле и телефоне не називамо глобалним, још мање заједним; они су само модерни. [...] њихови

¹⁰ За провокативно и проницљиво тумачење стања дисциплине у глобална времена видети: Saussy, 2006.

¹¹ Ово је приметно Франческо Лориђо у својој студији: Loriggio, 2004.

¹² Социолошки упућену анализу „глокалног” спроводи Роберт Ерик Ливингстон (в. Livingston, 2001).

поградувани вредности судови који се везују за глобално и локално и поред наших свесрдних найора да их дефинишемо неутралним, аналитичким терминима. Њихов релативни позициони стајтус уисује или огражава хијерархију њоућ замка. (Chun, 2009: 345)

Исто важи и за однос између националних књижевности и глобалне књижевности. Потоња није збир националних књижевности већ доводи у питање саму релевантност тог концепта и стога је изазива да се преосмисли.

*

Закључак овог испитивања не може да не буде провизоран и умерен. „Глобална књижевност” је концепт чије ресурсе и хеуристичку снагу треба даље проверавати. По свој прилици, „био би то резултат компаративне методе која књижевност посматра као хетеротопије које истовремено чине целину” (Bogumil, 2001: 52). У дисциплине или интердисциплинарне пројекте позване да је развију и овиче убрајају се, између осталих, студије књижевности и културе, просторне студије,¹³ чак и књижевни међународни односи (према: Holden, 2003), културна историја, па и етнографија (в. Clifford, 1988). И на крају, али не мање важно, глобалне књижевне студије, које пролазе кроз сличан процес развоја.

ИЗВОРИ:

- Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. (S. Miletić, prev.). Beograd: Biblioteka XX vek.
- Baba, H. K. (2004). *Smeštanje kulture*. (R. Jovanović, prev.). Beograd: Beogradski krug.
- Vaucom, I. (2001). “Globalit, Inc.; Or, the Cultural Logic of Global Literary Studies”. *PMLA* 116: 1, 158–172.
- Bessière, J. (2001). “How to Reform Comparative Literature’s Paradigms in the Age of Globalization”. *Neohelicon* 28: 1, 13–24.
- Bogumil, S. (2001). “Comparative Literature, Globalization, and Heterotopia”. *Neohelicon* 28: 1, 43–54.
- Бурдије, П. (2003). *Правила уметности: тенега и структура њола књижевности*. (В. Капор и др., прев.). Нови Сад: Светови.
- Casanova, P. (1999). *La République mondiale des lettres*. Paris: Seuil.
- Chun, A. (2009). “On the Geopolitics of Identity”. *Anthropological Theory* 9: 3, 331–349.
- Clifford, J. (1988). *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Coorpan, V. (2001). “World Literature and Global Theory: Comparative Literature for the New Millennium”. *Symploke* 9: 1/2, 15–43.
- Damrosch, D. (2000). “World Literature Today: From the Old World to the Whole World”. *Symploke* 8: 1/2, 7–19.
- Damrosch, D. (2003). *What Is World Literature?*. Princeton: Princeton University Press.
- Frank, M. C. (2009). “Imaginative Geography as a Travelling Concept”. *European Journal of English Studies* 13 (1), 61–77.
- Hall, S. (1991). “The Local and the Global: Globalization and Ethnicity”. *Culture, Globalization, and the World-System*. (A. D. King, ed.). Binghamton (NY): Department of Art and Art History, State University of New York at Binghamton, 19–39.
- Holden, G. (2003). “World Literature and World Politics: In Search of a Research Agenda”. *Global Society* 17: 3, 229–252.
- Hutcheon, L. (2003). “Postcolonial Witnessing – and Beyond: Rethinking Literary History Today”. *Neohelicon* 30, 13–30.

¹³ Чије поновно осмишљавање заговара Гајатри Спивак. Видети: Spivak, 2003.

- Jay, P. (2001). "Beyond Discipline? Globalization and the Future of English". *PMLA* 116: Globalizing Literary Studies, 32–47.
- Kalliney, P. (2002). "Globalization, Postcoloniality, and the Problem of Literary Studies in the *Satanic Verses*". *Modern Fiction Studies* 48: 1, 50–82.
- Livingston, R. E. (2001). "Glocal Knowledges: Agency and Place in Literary Studies". *PMLA* 116: Globalizing Literary Studies, 145–157.
- Loriggio, F. (2004). "Disciplinary Memory as Cultural History: Comparative Literature, Globalization, and the Categories of Criticism". *Comparative Literature Studies* 41: 1, 49–79.
- Mardorossian, C. M. (2002). "From Literature of Exile to Migrant Literature". *Modern Language Studies* 32: 2, 15–33.
- Moretti, F. (2000). "Conjectures on World Literature". *New Left Review* 1, 54–68.
- Murray, S. (2010). "'Remix my Lit': Towards an Open Access Literary Culture". *Convergence* 16: 1, 23–38.
- Negri, A. (2007). "Art and Culture in the Age of Empire and the Time of the Multitudes". *SubStance*, 112, 36: 1, 47–55.
- Neubauer, J. (2009). "Voices from Exile: A Literature for Europe?". *European Review* 17: 1, 133–148.
- Pizer, J. (2000). "Goethe's 'World Literature' Paradigm and Contemporary Cultural Globalization". *Comparative Literature* 52: 3, 213–227.
- Reis, M. (2004). "Theorizing Diaspora: Perspectives on 'Classical' and 'Contemporary' Diaspora". *International Migration* 42: 2, 41–60.
- Saussy, H. (ed.). (2006). *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Spivak, G. C. (2003). *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- Walkowitz, R. L. (2006). "The Location of Literature: The Transnational Book and the Migrant Writer". *Contemporary Literature* 47: 4, 527–545.
- Weigel, S. (2009). "On the 'Topographical Turn': Concepts of Space in Cultural Studies and *Kulturwissenschaften*. A Cartographic Feud". *European Review* 17: 1, 187–201.

(С енїлескої црєвела Бојана Аћамовић)